

- Schliemann 1886. – H. Schliemann, *Tiryas. The Prehistoric Palace of the Kings of Tiryas*, New York
- Schofield 2007. – L. Schofield, *The Mycenaeans*, Los Angeles
- Schuchhardt 1891. – C. Schuchhardt, *Schliemann's Excavations. An Archaeological and Historical Study*, London
- Scoufopoulos 1971. – N. Scoufopoulos, *Mycenaean Citadels (Studies in Mediterranean Archaeology XXII)*, Göteborg
- Spathari 2003. – E. Spathari, *Mycenae Archaeological Museum*, Athens
- Steffen 1884. – B. Steffen, *Karten von Mykenai*, Berlin
- Taylor 1964. – W. Taylor, *The Mycenaeans*, London
- Traill 1999. – D. A. Traill, »Insistent questions. A simple test could resolve the matter«, *Archaeology*, July/August 1999, 55–56
- Thomas 1938. – 1939. – H. Thomas, »The acropolis treasure from Mycenae«, *Annual of the British School at Athens* 39, 65–87
- Tomas 2008. – H. Tomas, »Otkriće Knosa: 'Knossos je velik grad, u njemu je kraljevao Minos'«, *Latina & Graeca* n.s. 13, Zagreb, 33–49
- Tomas 2008. – H. Tomas, »O Kiklopima i kiklopskoj gradnji«, in H. Tomas (ed.), *Signa et Litterae II: Mythos – cultus – imagines deorum*, Zagreb, 55–82
- Towsend Vermeule 1975. – E. Towsend Vermeule, *The Art of the Shaft Graves of Mycenae*, Cincinnati
- Traill 1995. – D. A. Traill, *Schliemann of Troy. Treasure and Deceit*, London
- Treuil et al. 1989. – R. Treuil, P. Darcque, J.-C. Poursat & G. Touchais, *Les civilisations égéennes*, Paris
- Tsountas & Manatt 1897. – Ch. Tsountas & J. I. Manatt, *The Mycenaean Age. A Study of the Monuments and Culture of Pre-Homeric Greece*, London
- Zafiropoulou 2004. – D. Zafiropoulou, *The Prehistoric Collection of the National Archaeological Museum*, Athens
- Ventris & Chadwick 1956. – M. Ventris & J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge
- Wace 1932. – A. J. B. Wace, *Chamber Tombs at Mycenae (Archaeologica 82)*, Oxford
- Wace 1949. – A. J. B. Wace, *Mycenae. An Archaeological History and Guide*, Princeton
- Wace & Wace 1964. – Alan & Helen Wace, *The Mycenaean Room in the National Museum, Athens*, Athens
- Wace, French & Williams 1976. – H. Wace, E. French & Ch. Williams, *Mycenae Guide*, Meriden, Connecticut
- Wardle & Wardle 2004. – K. A. & D. Wardle, *Cities of Legend: The Mycenaean World*, London
- Wolters 1915. – P. Wolters: »Cyriacus in Mykene und am Tainaron«, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Atenische Abteilung* 40, 91–105

Domagoj Grečl

Junaštvo i smrt Telamonova Ajanta

*Wenn Ajax in sein Schwert fällt, so ist es die Last
seines Körpers, die ihm den letzten Dienst erweist.*

Goethe¹

Μέγας Τελαμώνιος Αἴας

Telamonov Ajant ili Ajant Telamonović, grč. Αἴας ὁ Τελαμώνιος, također μέγας, sin Telamonov i Peribejin (kod Pindara i Sofokla: Eribeja), lijep je i naočit junak. Nazivaju ga Veliki Ajant za razliku od Maloga Ajanta (Ajanta Lokranina, Ojlejeva Ajanta) s kojim se često zajedno bori. Ajant je kralj na otoku Salaminu (nasuprot Ateni), vođa Salaminjana pod Trojom. Po Homeru, Ajant je poslije Ahileja najhrabriji i najjači grčki junak pod Trojom:

*Od junaka je sin Telamónov najbolji bio
Ajant², dok srdio se Ahilej, što najjači od svih
bješe... (Il. 2, 768–770).*

Ubrajan je u ustrajne junake, poznat je po svojoj neodlučnoj borbi s Hektorom, svojim sudjelovanjem u poslanstvu k Ahileju, svojim priskakanjem upomoć pri trojanskom napadu na lađe i naročito po zaštiti Menelaja pri spašavanju Patroklova leša:

*Širokim natkrije štitom Menētijevōga sina [= Patrokla]
Ajant stojéci ko kakva nad djecom lavica svojom
kada se namjere na njū u dubravi lovci – a ona
ide sa ludōm djecom, u njojzi se nadimlje snaga,
koža se mršti njojzi na čelu i sakriva oči:
tako i Ajant stane Patrōkla da viteza brani;
a s drugē stajaše strane Menēlaje, Aresu mili,
Atrejev sin, što jad mu u duši je rastao velik (Il. 17, 132–139).*

Ajantov kult sa Salamine prenijeli su Atenjani kasnije u Atenu gdje je Ajant povezan s rodoslovnim stablom Filejida (Φιλῆϊδα). Štovan je i u Megari.

Ajanta susrećemo i u kikličkim epovima (*Etiopida*, *Razorenje Troje*, *Mala Ilijada*). Spominje se i u fragmentarno sačuvanim Eshilovim tragedijama *Dosuđivanje oružja*, *Tračanke* i *Salaminjanke*. On spašava Ahilejev leš, ali podliježe u svađi oko Ahilejeva

¹ Kad se Ajant baca na svoj mač, tada mu težina njegova tijela čini posljednju uslugu (Johann Wolfgang von Goethe, *Dichtung und Wahrheit*).

² U Mareticévu sam prijevodu oblik imena »Ajas« (kod Homera) odnosno »Ajaks« (kod Ovidija) svagdje zamijenio danas uobičajenim oblikom »Ajant«.

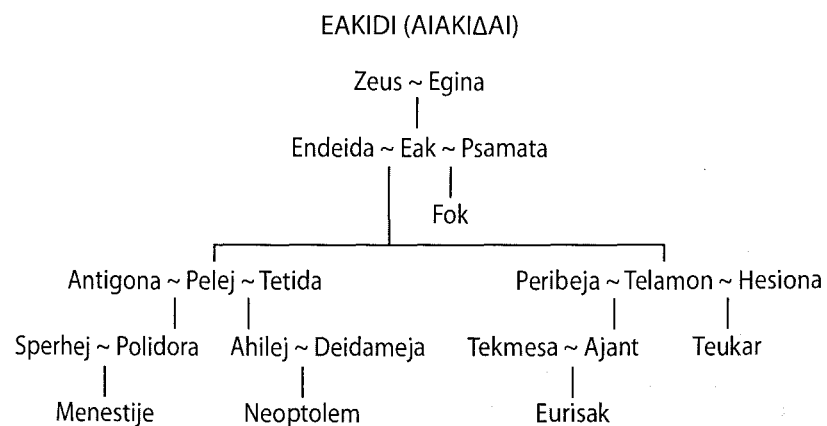
oružja koje je izabrani sud uz pomoć Atene dodijelio Odiseju. Ajant, naime, sebe smatra vrednijim od Odiseja, tj. dostojnijim da dobije Ahilejevo oružje:

*Da slučajno Ahilej zdrav je tu i živ,
i ima izreć svoj o ratnoj spremi sud,
dosudio zacijelo meni taj bi dar.
Ovako pak Atridi riješili su spor,
da dobije ga posve nedostojan stvor* (Soph. Ai. 442–446).

Tekmesa, Ajantova nezakonita žena, optužuje božicu Atenu za Ajantovu nesreću:

*Atena skrivi sve i mi smo žrtve njoj,
Odisej joj je draži nego Ajant moj* (Soph. Ai. 953–954).

Prema priči, Menelaj je brojio sudačke glasove i proglasio lažan rezultat. Ajantov osjećaj časti otjerao ga je u samoubojstvo, tj. on izlazi iz svoga nečasnog položaja nalazi u smrti. I u Hadu je Ajant nepomirljiv. O ludilu u koje je Ajant upao i poklao krdo stoke u kojem je vidio svoje protivnike izvještava već *Mala Ilijada*, ali Homer i Pindar o tome šute. Sa svojom ratnom zarobljenicom i ljubavnicom Tekmesom imao je sina Eurisaka; Eurisak je dobio ime po golemom Ajantovu štitu u obliku kule: ἤυτε πύργων – »kakono kula«, kako kaže Homer (Il. 7, 219). Ime Εὐρυσαάκης znači »široko-štit« (εὐρύς – »širok«, σάκος – »štit«).

Χρυσέων δ' Αἴας στερηθεὶς ὄπλων φόνῳ πάλαισεν
(Pind. N. VIII)

Kada je Heraklo došao na Salaminu da bi poveo Telamona u rat protiv trojanskoga kralja Laomedonta, Telamon je upravo bio za stolom. Domaćin je ponudio gostu pehar vina, a Heraklo se tada obratio Zeusu da podari Telamonu sina snažnog kao lav. Zeus je kao znak da će Heraklova želja biti ispunjena poslao orla. Peribeja, koja je bila trudna, uskoro je rodila sina kojega su nazvali Ajant. Kod Pindara čitamo tu Heraklovu prošnju Zeusu u kojoj se nalazi priča o postanku imena Ajant:

*»Zeuse oče, ako si mi želju srca
ispunio ikad, sad te usrdno molim
da Eribeja rodi junačkog sina čovjeku ovom!...
Nek čvrstina nepobjediva bude mu tijelo
ko što je krzno zvijeri na meni
što ubih je u Nemeji...
I duh da mu jak bude ko i tijelo!«
Kad on dovrši riječi,
božanstvo posla kralja mu pticâ.
Slatka ga dražest potaknu
te ko prorok riječ izreče:
»Sin za kojim čezneš
rodit će se tebi, o Telamone.
Po imenu ptice što je sada vidje
nadjeni mu ime, Ajant ga zovi!
Moćan vladar će biti,
još strašniji u ratu«* (Pind. I. VI).

Ime Ajant, dakle, dolazi od riječi ἀετός/αἰετός – »orao«. Po drugom tumačenju ime Ajant dolazi od riječi αἶα, što je stari oblik od γαῖα – »zemlja«; Ajant bi, prema tome tumačenju, značilo »zemljan, od zemlje«. Primjer pučke etimologije imena Ajant daje i Sofoklo, on povezuje Ajantovo ime s uzvikom »aj«:

*Aj, aj! I ime Ajant dobar stvara sklad
sa svime ovim, aj, što stvori taj mi jad.
I dvaput i tri puta Ajant ajka »aj«,
toliko mi je strašna nesreća i vaj* (Soph. Ai. 430–433).

Kasnije se pričalo da je Ajant već bio rođen kad je Heraklo došao k Telamonu. Poslije gozbe Heraklo je uvio dječaka u svoju lavlju kožu u kojoj je bio ogrnut i potom je zamolio Zeusa da Ajanta učini neranjivim. Zeus mu je molbu uslišao, ali malen dio prsa koji koža nemejskoga lava nije prekrila ostao je na dječaku ranjiv i samo je na tom mjestu mač mogao prodrijeti u Ajantovo tijelo.

Po posthomerskoj priči, kad je Ajant odrastao, bio je među proscima za ruku lijepe Helene, Tindarejeve kćeri. Stoga je kasnije Ajant na Agamemnonov poziv među prvima krenuo u Trojanski rat s dvanaest lađa:

Sa Salaminē Ajant povede dvanaest lađa... (Il. 2, 557).

Otac mu je na polasku savjetovao da neprijatelje pobjeđuje snagom svoga koplja, ali da se pouzdaje i u bogove. Ajant je ocu oholo odgovorio da i kukavica može pobijediti uz pomoć bogova:

*A Ajant već kad rodni ostavljaše dom,
pokazao se lud i samom ocu svom,
jer kad mu ovaj reče savjet onaj lijep
da pobjednikom slučaj ne stvara ga slijep,
već koplje da mu ravna sa nebese bog,*

okosnuo se on na starog oca svog:
 »I kukavica, oče, bit će pobjednik
 kad uza nj stane silni nekog boga lik,
 a meni nije nužna pomoć boga kôg
 dok mača mi i koplja mog je junačkog.«
 A boginji Ateni, kad mu skrenu vid
 na mjesto gdje će prodrijet jači dušmanin,
 odvratio je: »Gospo, uza druge stoj,
 a ja ću ovdje sâm dovršit ovaj boj« (Soph. Ai. 762–775).

Zbog tih je riječi navukao na sebe srdžbu božice Atene.
 Kad su se Grci greškom iskricali u Misiji, Ajant je zajedno s Ahilejem prednjačio u brojnim bojevima:

*Najjači junak je bio [Ajant] poslije Ahileja u boju
 koliko ih vjetrovi do trojanskog dovedoše grada
 da suprugu plavokosom Menelaju vrate* (Pind. N. VII).

U toku prvih devet godina rata u Troadi napao je Ajant u Frigiji kralja Teutranta (kod Diktisa) ili Teleutanta (kod Sofokla), a njegovu je kćer Tekmesu uzeo za ljubavnicu. U tračkom Hersonesu, gdje je vladao Prijamov zet Polimestor, Ajant je oteo trojanskoga kraljevića Polidora.

Starija predanja ne govore o Ajantovu rođenju i događajima prije Trojanskoga rata. Jedino kažu da je Ajant poslije Ahileja najjači grčki vojskovođa koji nosi divovski štit načinjen od bronce/mjedi (χαλκός) i sedam bikovskih koža. U Trojanskome ratu Ajant se sâm borio s Hektorom a jednom ga je u borbi uspio i raniti:

*Prvi udari Hektor junaka Ajanta kopljem,
 kada se upravo k njemu okrenu, i dobro ga zgodi
 gdje se remena dva oko prsiju pružahu njemu,
 jedan od štita, a drugi od mača sa srebrnim kincici.
 Oni mu tanahnu kožu obraniše. Hektor se nato
 razgnjevi, gdje mu je koplje iz ruku izletjelo zalud,
 i on med drugove guste utječē od smrti bježeć;
 ali kad uzmicaše, tad Ajant, sin Telamónov,
 kamenom udari njega; pred nogama borcima mnogo
 kamenja ležase tamo za podlogu lađam, i jedan
 Ajant digno i njime u štita pogodi obod
 Hektora, u prsi uz vrat, zavrti ga kakono zvrčku,
 i oteturā Hektor...*

*...u prašinu brzo junačina smota se Hektor,
 koplje mu padne iz ruke i kaciga i štit za kopljem,
 šareno mjedeno tada na njemu oružje zvekne* (Il. 14, 402–414, 418–420).

S Feniksom i Odisejem Ajant dolazi k Ahileju ne bi li ga nagovorili da se vrati u bitku. U borbi za Patroklovo mrtvo tijelo pokazao je najveće junaštvo, a na svečanim igrama u povodu Patroklove smrti Ajant se natječe s Odisejem u hrvanju:

*...veliki sin Telamónov digno se Ajant,
 drugi se digno Odisej domišljati lukavstva znalac.
 Oba se opasāvši u sredini okruga stanu.
 Jedan drugoga hvati za laktove žilavim rukam'
 kako se hvataju rozi na krovu kojeno slaže
 slavan drvodjelja želeć da vjetara sili odole.
 Čvrsto ščepaše ruke silovite leđa te ona
 stanu grohōtat i znōj ih obojicu oblije vlažni;
 masnice guste se ispnu po rebrima i po ramenma,
 masnice crvene krvlju obojici; pobjede vrlo
 oni bijahu željni zbog tronoga hubavog onog;
 nije svaliti mogo Odisej ni na tle oborit,
 niti je mogao Ajant, jer jaki se ne da Odisej.
 Kad dodijavati to nazuvčarom već stane Ahéjcem,
 onda veliki sin Telamónov progovori Ajant:
 »Potomče Zeusov, domišljat Odiseju, sine Laértov,
 digni me, il' ću te dići; za ostalo Zeus nek se brine.«
 Reče i dizat ga stane, al' lukavstvo spazi Odisej
 tē on Ajanta udriv u koljeno, gdje mu je pregib,
 razglobi – Ajant se sruši nalećke, Odisej mu padne
 na prsi; motrahu svi to i svi se divljahu tome.
 Zatim ga divni stradālac Odisej dizati stane,
 malo ga gane sa zemlje, al' nē mogāše ga dići;
 Ajant mu potkine noge, i nađu se oba na zemlji
 jedan uz drugog blizu, i prašina ih okālja.
 Trećom bi skočili oni i opet bi stali se hrvat
 da se ne diže sam Ahilej i branit im stade... (Il. 23, 708–734).*

Budući da nijedan od njih dvojice nije pobijedio, Ahilej je nagradio obojicu.
 Kasnije se pričalo da je na Ahilejev pogreb donijela Tetida zlatno oružje svoga sina i da su se za to oružje natjecali Ajant i Odisej kao junaci koji su se najviše istaknuli u obrani Ahilejeva mrtvog tijela. Nisu se natjecali oružjem već riječima. Agamemnon i ostali Ahejci nisu se usudili presuditi pa su, po Nestorovu savjetu, upitali trojanske zarobljenike koji im je od ta dva junaka nanio veću štetu. Kad su se Trojanci izjasnili za Odiseja, Ajant se, duboko povrijeđen, bacio na vlastiti mač:

*Zavist Ajanta smače kad se on mačem ubi...
 Tajnim su tako klevetama
 Danajci Odiseju pomogli,
 pa Ajant, zlatna Ahilejeva oružja lišen,
 u susret smrti ode* (Pind. N. VIII).

Ipak, Odisej se zauzeo da se pokopa Ajantovo mrtvo tijelo:
*I pazi [govori Agamemnonu], ako ukop njemu uskratiš,
 uvrijedit nećeš njega, kako možda mniš,*

*već božji ćeš povrijedit zakon svet i star:
o mrtvom valja zborit samo dobru stvar* (Soph. Ai. 1342–1345).

Posthomerska priča kaže da su Odisej, Nestor i Ajant³ došli na Skir jer se govorilo da se tamo krije Ahilej. Naime, Ahilejeva je majka Tetida znala da joj se sin neće vratiti iz Trojanskoga rata te ga je preodjenula u djevojku i sakrila na otoku Skiru kod kralja Likomeda. Zahvaljujući Odisejevu lukavstvu, Ahilej se otkrio. Podsjećajući na taj događaj, Odisej se hvali:

*»Nerejka znajući majka da Ahil poginut ima,
ona ga preobuče i sakri; prijèvarno ruho
uzevši Ahil prevari sve i Ajanta, al' ja
oružje ù ženskè metnuh sitnarije, srce da njime
junačko njegovo ganem; kad junak pograbi koplje
i štít...«* (Ov. Met. 13, 162–168).

Više su puta obrađivane priče o Ajantovu ludilu i događajima nakon njegove tragične smrti. Zbog nepravedne presude Ajanta je obuzela srdžba ne samo na Agamemnona nego i na ostale grčke vođe. Njegovu je srdžbu Atena pretvorila u ludilo i on je, uvjeren da ubija Atride i omražene Ahejce, poklao grčka stada, njihove pastire i pse:

*...A s livade [Ajant] stiže u dom
sa svezanom stokom preostalom,
te nešto nožem svali na pod,
a nešto mačem presiječe na pol.
Dva ovna bjelonoga pograbi tad
i jednom glavu odsiječe u tren
te iščupa jezik i baci u kut;
a drugog uz visok osovi stup
i užetom sveza mlohav mu trup,
udvostruči uzdu u zvizgavi bič
te mlatit ga stane uz kletvu i krik,
što zločudni neki ga nauči duh* (Soph. Ai. 232–243).

Kad je došao k svijesti i vidio što je počinio, osramoćen se bacio na mač, kobni Hektorov dar.

Dok je Ajant bio obuzet ludilom, priča Tekmesa u Sofoklovoj tragediji, on je bio uvjeren da se osvećuje Ahejcima te je bio radostan; kad mu se vratila svijest, bio je tužan jer je postao svjestan svoje zablude:

*Pa dok je čovjek ovaj bio bolestan,
u smućenoj je duši bio radostan,
a trpjeli smo mi što um nam bješe zdrav.
A sad kad njemu opet razbistri se svijest,*

³ Po drugoj verziji: Odisej i Diomed.

*osvojio mu dušu neki čemer crn,
a nama srce pati jednako ko tad,
jer prijašnje nam zlo sad dvostruk posta jad* (Soph. Ai. 271–277).

Žaleći poludjelog Ajanta, zbor u Sofoklovoj tragediji pjeva da bi bilo bolje da on umre kako ostali ljudi ne bi gledali njegovu tragediju:

*O, zaista bilo bi bolje
da čovjek koji poludi,
u Hadu se nastani dolje,
da smrtni ga ne vide ljudi* (Soph. Ai. 634 i d.).

Ajant se ubio. Iz njegove je krvi niknuo grimizni cvijet sličan ljiljanu:

*...Crvenec se od krvi zemlja
porodi grimizni cvijet iz trave – isti što sinu
nekad je Ebalovu iz krvce izniko bio.
Ū lišču zajednička dječaku s junakom se slova
vide, te jednome ime, a drugome tužnjavu znače* (Ov. Met. 13, 394–398).

Ebalov sin je Hijakint. Cvijet koji se ovdje spominje naziva se *ὕακινθος*, ali to nije naš hijacint (zumbul), nego je to kokotić ili čelebijin perčin (*Delphinium ajacis*); na njegovu se lišču raspoznaju slova AI koja su *zajednička dječaku s junakom*: tim slovima započinje ime Ajantovo (Aĩας), a i tužaljka za rano poginulim dječakom (αĩ – jao!).

Priča se da je Ajantov pepeo Neoptolem stavio u zlatnu urnu i da su grčki junaci na njegovu grobu žrtvovali uvojak svoje kose. Kaže se također da je Ajanta pokopao njegov polubrat Teukar usprkos protivljenju Atrida.

Teukar je Ajantov brat po ocu, sin je Telamonov i Hesionin. Hesiona je kći Laomedontova i sestra Prijamova, dakle Trojanka. Telamon ju je dobio od Herakla u znak zahvalnosti što mu je pomogao razoriti Troju. (Upozorio bih ovdje da Trojanski rat koji opisuje Homer nije prvi pothvat Grka protiv Troje!) Telamon je Ajanta više volio negoli Teukra. Prema priči, kad se Teukar vratio iz Trojanskoga rata, otac ga je optužio za Ajantovu smrt. Teukar je napustio Salaminu i otišao na otok Kipar gdje je osnovao grad Salaminu. Kad je Teukar na putu za Kipar došao u Egipat, na otoku Faru susreće Helenu i ovako joj govori:

*Teonoju bih proročicu vidjet rad
...da mi ona kaže, proreče
na Kipar otok kako sretno stigo bih
razapev krilo lađi [tj. jedro]; ondje ću se ja
naselit – to Apolon reče –, sijelo ću
Salaminom krstit po otoku, domu svom* (Eur. Hel. 145 i d.).

Na Kalhantov savjet Ajant je stavljen u kovčeg za samoubojice te je pokopan na rtu Reteju gdje se nalazi njegov nadgrobni spomenik.

Ajantova duša nalazi se zajedno s Ahilejevom ili u mrtvačkom carstvu ili na otoku Leuki. Odisej ju je sreo u podzemlju, ali je Ajantova duša odbila njegovu ispriku. Odisej pripovijeda:

»Ajanta, koji je sin Telamónov, u prikrajku duša samo je stajala ljuta što nekad oružje dobih divnog Ahileja ja kad za nj se natjecah s njime kod lađa gdje ga je bila položila gospođa majka. Paladi bješe odlučit Ateni i trojanskoj djeci. Ej da u borbi toj pobijedio nikada nisam! Jer nje radi je zemlja u sebe takovu glavu uzela, Ajanta glavu, što djelima svojim i licem za Ahilejem bješe nezázornim Danajac prvi.«

Odisej Ajanta pokušava primiriti ljubaznim riječima:

»Ajante, ti Telamóna nezázornog sine, zar nećeš prestati ljutit se na me ni mrtav zbog oružja kletog što ga besmrtni bozi Argejcima nà jade daše jer im poginu ti, tolika im kula, i tebe žalimo svi Ahejci neprestano, što nam te nesta...« (Od. 11, 543 i d.).

Odisej je htio staviti Ahilejevo oružje na Ajantov grob, ali Teukar to nije dozvolio. Ili je pak Odisej dao Ahilejevo oružje Neoptolemu, a poznata je priča i da je poslije Odisejeva brodoloma more izbacilo Ahilejevo oružje na Ajantov grob.

Na Salamini je čašćen kao bog, gdje mu je podignut hram i postavljen kulni kip. Na Salamini i u Ateni slavila se svetkovina Ajanteja (Αἰάντεια) kad su priređivana natjecanja efeba. Poslije godine 480. pr. Kr. taj je praznik proslavljan s velikim sjajem. Iz političkih razloga Ajant je slavljen i u Ateni gdje su ga smatrali pretkom uglednih porodica, a atička fila Αἰαντίς zauzimala je povlaštenu položaj:

Kasnije je [Klisten] podijelio Atenjane... na deset fila i ukinuo im stara imena..., pa im da nova imena, prema imenima domaćih heroja, izuzevši Ajanta. Njegovo je ime dodao, jer je on, iako je bio stranac, bio susjed i saveznik (Hdt. 5, 66).

Ajant je čest motiv u umjetnosti. U arhaisko doba često su prikazivane scene iz *Ilijade* (borba Ajanta i Hektora, borba oko Patroklova leša). Poznata Egzekijina amfora prikazuje scenu kako se Ajant igra s Ahilejem (danas u Rimu, Musei Vaticani – Museo Gregoriano Etrusco). Egzekija je izradio i Ajantovu pripremu za samoubojstvo, crtež na atičkoj amfori u stilu crnih figura (Boulogne-sur-Mer, Château-Musée). Na ručici tzv. François-vaze (koju su izradili lončar Ergotim i slikar Klitija, oko 570. pr. Kr.) prikazano je kako Ajant nosi Ahilejev leš (Firenca, Museo archeologico). U 5. st. pr. Kr. najčešće je prikazivana svađa između Ajanta i Odiseja oko Ahilejeva oružja te Ajantova smrt. Glasovit je i Duridov rad »Prepirka oko Ahilejeva oružja«, okrugla posuda oslikana u stilu crvenih figura (Beč, Kunsthistorisches Museum). Svađa oko Ahilejeva oružja predmet je i Eshilove tragedije *Dosuđivanje oružja* (Ὀπλων κρίσις), sačuvane u fragmentima, a njegovu tragičnu smrt obradio je Sofoklo (tragedija *Ajant*). Tema je bila omiljela i u rimskoj tragediji, npr. Livije Andronik (*Ajant s bičem – Aiax mastigophorus*), Enije (*Ajant – Aiax*), Pakuvije (*Dosuđivanje oružja – Armorum iudicium*), Akcije (*Dosuđivanje oružja – Armorum iudicium*) i August. Svetonije u životopisu

Augustovu kaže da je August počeo pisati tragediju *Ajant* (*Aiax*), ali je nije dovršio. Svetonije na spomenutom mjestu spominje i ovu anegdodu:

Tragediju, koju je [August] započeo s velikim poletom, uništio je, jer mu prikaz nije uspio, a na pitanje prijatelja što radi *Ajant*, odgovorio je da se njegov *Ajant* bacio na spužvu! (Suet. Aug. 85).

Svađu oko Ahilejeva oružja detaljno je opisao i Ovidije u 13. pjevanju *Metamorfoza*. Spomenuo bih da je i naš Junije Palmotić napisao *Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo*. To je zapravo prijevod iz 13. knjige Ovidijevih *Metamorfoza* u obliku dijaloga. Iako je kod Ovidija događaj tragičan, kod Palmotića je to tragikomedija. Palmotić, naime, ne prevodi vjerno: on nešto dodaje, a u ponečem i odstupa od Ovidija.

»Ποῖησον δ' αἴθρην, δὲς δ' ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι«
(Il. 17, 646)

Homerova slika Ajanta u *Ilijadi* donekle je zasjenjena Ahilejevim likom. Da nema Ahileja, Ajant bi bio najveći grčki junak. Homer ovako opisuje Ajantovu hrabrost u trenutku kada brani Patroklov leš:

...Ajant što djelima svojim i licem za Ahilejem bješe nezázornim Danajac prvi. Naprijed jurne on kroz rtnike naličan vepru nerastu koji pse u planini i snažne mladiće znade po dōlinama (okrenuv se) lako raspršat, tako ponosnog sin Telamóna svijetli Ajant zašavši lako med Trojce rasprša njihove čete koje opkoliše mrtva Patrokla najviše misleć da će ga u svoj grad odvúci i slavu steći (Il. 17, 279–287).

No ipak, dok se Ahilej srdio i povukao iz boja, Ajant je mogao pokazati svu svoju vrijednost. Da je Ajant uočljiv među ratnicima, vidimo u sceni kad Helena kazuje Prijamu tko je koji grčki junak. Ugledavši, naime, Ajanta, Prijam pita Helenu:

»Tko li je onaj Ahéjac i vro junak i visok među Argejcima glavom i širokim plećima viđen?«

A Helena Prijamu odgovara:

»Obrana ahejska to je, – gorđastanī to ti je Ajant...« (Il. 3, 226 i d.).

Uz Ajanta je »kao sjena« povezan njegov veliki štit. Ajantov sedmokožni štit opisuje Homer i kaže da je tih sedam prošivenih koža od debelih bikova kožar Tihije pokrio mjedenom pločom:

Ajant pristupi bliže sa štitom kakono kula, mjedenim, od sedam koža; sa trudom ga izradi njemu Tihije, najbolji od svih od kožara živeć u Hili; taj mu je svijetli štit načinio od sedam koža bikova gojenih dobro i pokri ih mjedenom pločom (Il. 7, 219 i d.).

Homer uglavnom upotrebljava dvije riječi za štit: ἡ ἄσπις i τὸ σάκος. Iako Homer ne daje točne podatke o veličini štitova, okrugli je štit, kakav nosi Ajant, bio između 70 i 100 cm. Štitovi su se sastojali od više slojeva suhih, okruglo obrezanih koža. S vanjske je strane štit bio okovan, osobito oko ruba i u sredini na pupku (ὀμφαλός). Ajantov je štit najveće i najteže vrste. Taj je štit toliko velik da je i samom Ajantu ponekad otežao u toku bitke:

*...a šljem je na čelu njegovu sjajni
strašno zveketao gađan, jer strijelā padaše mnogo
šljemu o brānila krasna; junaku već rame se lijēvō
umori sjajni štit držēći čvrsto, al' opet
nē mognū ga potresti, ma koliko strijeljahu ū njeg.
Već se je teško sav zagušivao; znoj mu je veće
tekao silan iz svijju iz udova, nije odahnut
nikako mogo... (Il. 16, 104–111).*

Ajant se često ističe u boju svojim junaštvom. Evo opisa scene u trenutku kada je Hektor ubio Anhijala i Menesta:

*Padnu, a Ajant ih sin Telamónov požali velji,
pristupi vrlo blizu i kopljem blistavim zgodi
Amfija, Selagu sina, – u Pesu je živio prije
njiva imajuć mnogo i države, al' ga navēla
sudba Prijamu kralju i njegovim u pomoć sinma.
U pojas njega sin Telamónov pogodi Ajant,
ū dōnjū utrobu koplje dugōsjenō propadne njemu;
sruši se, stane ga jek, – pritrči svijetli Ajant
da mu oružje uzme, al' koplja zavitlaju Trojci
sjajna, presjajna, oštra, i mnogo ih nā štit mu padne;
Ajant tad petom stāv na mrtvacu iz njeg izvuče
mjedeno koplje, al' nije s ramēnā mogao krasno
oružje uzet jer sila strijelā se sipaše nā njeg.
Kada se ljutice slete Trojanci, on se poboji
jer ih s koplji u ruku množina dotrči junaka.
Ako je i bio velik i snažan i ponosit Ajant,
oni ga potisnuše, i on otetura uzmakāv (Il. 5, 610–626).*

Kada je Trojanac Sok ranio u bitki Odiseja, ovome su došli u pomoć Menelaj i Ajant:

*...Ajant pristupi bliže sa štitom kakono kula
te uz Odiseja stane, a Trojci strugnu kud koji.
Ubojni onda Menēlāj iz vojske njega izvede
za ruku uzev, dok konja ne dogna subojnik bliže (Il. 11, 485–488).*

Ajant je u dvoboju s Hektorom njega lako ranio na vratu te kamenom oborio na zemlju:

*Ajant zatrčav se Hektoru štit probode, i naskroz
koplje prođe te željna navaliti otisne njega,*

*zadre mu vrat i prelēti, te krvca crna poteče...
Zatim podigne Ajant sa zemlje... kamen
pa on zavrti njime i snagom sjekne golēmōm.
I kamen nā žrvanj nalik izbacivši Hektorov slomi
štit i koljena rani junaku, te on natraškē
svali se pritisnut štitom... (Il. 7, 260–262, 268–272).*

Citirat ću i ovu scenu iz 11. pjevanja Ilijade. U toku bitke Zeus je suzbio Ajanta vr-gavši mu u srce stravu. Ove stihove posebno navodim zbog vrlo lijepih poredaba, naročito poredbe gdje Homer uspoređuje Ajanta s tvrdoglavim magarcem:

*Stravu u dušu Zeus visokōvladni Ajantu vrgne;
on se zapanji i štit sedmōkožni bacivši za se
nagne bježat po vojsci obaziruć se ko zvjerka,
on se okretō te korak za korakom sve izmjenjivō.
Kao što sjevkastog lava od obora govedeg gone
u brzi bijeg psi i seljaci, što na polju žive,
svu noć stražeći budni ne dadu oteti lavu
govedeg debelog mesa, navaljuje mesa želēći
lav, al' ne može ništa učiniti jer na nj iz ruku
smionih gusta koplja i gorući ugarci nā njeg
padaju kojih se plaši, iako je žestok vedma;
zorom odlazi dalje, a u srcu svome je bolan:
tako od Trōjānācā uzmače s bolnijem srcem
vrlo nerado Ajant za ahejske boječ se lađe.
Kao kad magarac spori dječacima prkosi iduć
nā njivu, batina mnogo okō njeg se slomilo veće,
al' on po ravnome pase po usjevu; njega dječaci
batinama tuku, al' snaga je njihova slaba,
jedva ga otjerajū kad veće se nasiti hrane:
tako su Ajanta tad Telamónova sina Trojānci
i pomoćnici gnali mnogōbrōjni sved neprestāncē
koplja zabādajūć mnoga po srēdini njegova štita;
ali se sjećao Ajant junaštva, sjećo žestine
te se obraćo natrag i ustavljo trojanske čete,
ā sad bi opet on se okrénuo i stao bježat.
Svima branjaše njima da pristupe k lađama brzim;
i po srēdini on postajkivō bi med obje vojske
te bi udaro bijesno, a koplja iz smionih ruku
jedna u veliki štit se zabādala naprijed letēći,
ā drugā mnoga se ū tle zatākoše dok se još nisu
ū kožu zadjela bijelu želēći se nasiti mesa (Il. 11, 544–574).*

Posebno ističem u 7. pjevanju dvoboj Hektora i Ajanta. Na Helenov savjet izazove Hektor najjačeg Grka na dvoboj. Nakon prvoga se skanjiivanja javilo devet junaka da

će se boriti s Hektorom. Ždrijeb treba odlučiti tko će to biti. Grci su se pojedinačno molili da to bude Ajant, Diomed ili Agamemnon. Ždrijebom je izabran Ajant:

...junačku mjed navuče na sebe
Ajant, pa pošto se svim naoruža oružjem veće,
onda pohiti ko Ares gorostasni kada korāča,
koji med ljude ide u borbu što ih Kroniōn
naveo ū ljūtū mražnju dušōgubnū neka se bore.
Obrana ahejska Ajant gorostasni tako je stupo;
podsmijeh mu nà mrkōm bješe na licu, a on je široko
koračo nogama pò tlih dugōsjenim mašuci kopljem.
Videći njega Ahējci veselja bijahu puni,
à drhat poduzme strašan Trojāncima koljena svima... (Il. 7, 206–215).

Njih se dvojica dugo bore, sve do noći, no bez rezultata. Napokon se rastaju,
al' se u ljubavi... razdvojiše i slozi pravoj (Il. 7, 302).

Razišli su se obdarivši jedan drugoga: Hektor je Ajantu darovao mač sa srebrnim klincima, a Ajant Hektoru pojas crven i sjajan. Ajantov polubrat Teukar ovako govori o tome darivanju:

...od brata moga Hektor svilen dobi pās,
što njime ga Ahilej zà svōj veza spreg,
te konje bijesne svoje potjera u kas
i vukući ga poljem raskida ga sveg.
Od Hektora pak Ajant ovaj dobi mač,
da zaglavi od njega bacivši se na nj.
Sve mislim da taj mač Erinijin je kov,
a mrk da satka Had opasač Hektorov (Soph. Ai. 1030–1037).

Dakle, i mač i pojas bili su pogubni darovi: Ahilej je mrtvoga Hektora onim pojasom privezao za svoja kola i povlačio oko Troje, a Ajant se bacio na darovani mač i umro.

Pisac studije »O uzvišenome« (Περὶ ὑψους) ilustrira zamašnost Homerovih ideja i primjerom Ajantova heroizma koji u bitki, u mraku poraza, moli Zeusa za svjetlost, a ne za pobjedu:

Nenadana magla i mrkla noć sprečavaju Helene u borbi i tad zalutali Ajant reče:
»Nego, o oče o Zeuse, iz magle izbav' Ahējce,
daj nam vedrinu ti da očima možemo vidjet,
à ti nas, kad ti se svidje, pogubide tad u svjetlosti!« [Il. 17, 645–647].

Gle, to je zaista Ajantov zanos. Ta on ne moli da bi ostao na životu (to bi bila kukavička molitva za jednog junaka), ali kad u mrkloj tami nije mogla njegova hrabrost ništa viteško učiniti, a sam ljut da ostane skrštenih ruku, on moli svjetlost, on traži da što prije svane svjetlo, tobože da u svjetlu nađe pod svaku cijenu, pa suprotstavio mu se u borbi i sam Zeus, pogreb dostojan svoje hrabrosti.

Radnja Sofoklove tragedije osniva se na kikličkom epu *Mala Ilijada*. U Sofoklovoj je drami obrađena tema dobrovoljne smrti. U svom se ponašanju Ajant uvijek upravlja osjećajem časti: on časnō živi, on časnō umire:

ἀλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι
τὸν εὐγενῆ χρῆ...⁴ (Soph. Ai. 479–480).

U tragediji je prikazan Ajantov bijes te osjećaj stida. *Ajant* je najstarija Sofoklova tragedija: u drami govore odjednom samo dva glumca, čak i ako su na pozornici prisutna tri glumca. Drama počinje kad je već glavni lik izvršio svoj naum. U prologu Ate-na opisuje Odiseju, na primjeru Ajanta, kakva je ljudska ništavnost u usporedbi s božanskom moći:

Odiseju, božansku da l' mi vidiš moć?
A tko je jači bio nego čovjek taj [sc. Ajant]
i mudriji od njegov? A gledaj što je sad!
Pa kada vidiš to, ne reci nikad riječ
na koju bi uvrijedit mogao se bog,
ne razmeći se nikad snagom velikom,
ne diči se ni silnog blaga gomilom!
Jer svemu što je ljudsko kratak ti je rok,
i dok si danas jak, već sutra bivaš slab,
a razuman tek čovjek bozima je drag (Soph. Ai. 118–120, 127–133).

Sofoklo opisuje sudbinu surovoga i iskrenoga ratnika. Možemo uočiti dva osnovna motiva: a) Odgovornost odnosno krivnja za tragično djelo ne leži na ljudima nego na bogovima; b) Preokret od zablude prema istini donosi propast. Shvativši da je umjesto mrskih sudaca poklao stoku, Ajant smatra da je osramoćen i želi se ubiti jer mu je život izgubio svaku vrijednost. Sukob oko pokapanja mrtvoga tijela obradit će Sofoklo još jednom u *Antigoni*. Zaključak je da smrt čini kraj neprijateljstvu i da je vrijeđanje mrtvoga tijela kršenje božanskih zakona.

Spomenuo sam obradu priče o Ajantu u antici. I u novome je vijeku taj junak više puta obrađivan. Od poznatijih obrada spomenut ću tragediju *Ajax lorarius* (1608.) Wolfharta Spangenberg, njemačkoga majstora pjevača i pjesnika, potom dramu *Ajant* (praižvedba 1811.) Uga Foscola te *Zlatno oružje* (1913.) Hansa Joséa Rehfischa i *Ajant* (fragment, 1933.) Andréa Gidea. Antonio Canova izradio je Ajantovu skulpturu (danas u Veneciji, Palazzo Treves), a Bertel Thorvaldsen Ajanta i Odiseja kako se prepiru oko Ahilejeva oružja (Rim, Palazzo Giraud-Torlonia). Nicolas Poussin naslikao je Ajanta u kompoziciji *L'Empire de Flora* (Dresden, Staatliche Gemäldegalerie); Francesco Gasparini skladao je operu (dramma per musica) *Aiace* (1697.), a Toussaint Bertin de La Doué skladao je operu (tragédie lyrique) *Ajax* (1716.).

⁴ B. Klaić, čijim sam se prijevodom služio, tē je stihove vrlo slobodno preveo. Navodim ih u prijevodu K. Raca: *plemenitu ili dično živjet je / il' dično mrijeti...*

Kratice antičkih pisaca i djela

- Eur. Hel. – *Euripidis Helena*
 Hdt. – *Herodoti Historiae*
 Il. – *Homeri Ilias*
 Od. – *Homeri Odyssea*
 Ov. Met. – *Ovidii Metamorphoses*
 Pind. I. – *Pindari Isthmia*
 Pind. N. – *Pindari Nemea*
 Soph. Ai. – *Sophoclis Ajax*
 Suet. Aug. – *Suetonii Augustus*

Popis prijevoda iz kojih su uzeti odnosno prema kojima su priređeni citati

- Euripid: *Helena*, prev. Koloman Rac. U: *Grčke tragedije II. Euripid*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana-Zagreb, 1990.
 – *Херодотова историја*, прев. Милан Арсенић, Матица српска, Нови Сад, 1980.
 – *Homerova Ilijada*, prev. Tomo Maretić, Matica hrvatska, Zagreb,⁶ 1961.
 – *Homerova Odiseja*, prev. Tomo Maretić, Matica hrvatska, Zagreb,⁵ 1961.
 – *Publija Ovidija Nasona Metamorfoze*, prev. Tomo Maretić, Matica hrvatska, Zagreb, 1907.
 – Pindar: *Ode i fragmenti*, prev. Ton Smerdel, Matica hrvatska, Zagreb, 1952.
 – [Pseudo-]Longin: *O uzvišenom*, prev. Ton Smerdel. U: *Povijest književnih teorija* (od antike do kraja devetnaestog stoljeća), izabrao Miroslav Beker, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
 – Sofoklo: *Ajant*, prev. Bratoljub Klaić. U: »Republika«, god. XXIX, br. 1, Zagreb, 1973.
 – Gaj Svetonije Trankvil: *Dvanaest rimskih careva*, prev. Stjepan Hosu, Naprijed, Zagreb, 1978.

Ivica Buzov

Kasnoantički grad i gospodarstvo u Iliriku

Uvod

Vjerojatno nema toliko različitih pogleda u određivanju trajanja pojedinih povijesnih razdoblja kao kod određivanja granica razdoblja kasne antike.

U ovom radu se nećemo baviti ovim pitanjem, ali ćemo se ipak morati ograničiti na određeno razdoblje. Budući da se isti procesi često ne odvijaju u različitim krajevima istovremeno, a kako ćemo se baviti prvenstveno gospodarskim pitanjima i urbanom kulturom, početak promatranog razdoblja stavit ćemo u vrijeme markomanskih ratova krajem 2. stoljeća. Dakako da to nisu prvi germanski prodori kroz rimski *limes*, ali svakako označavaju početak većih društvenih i gospodarskih promjena, koje zahvaćaju posebno rimske provincije u našim krajevima, čiji vrhunac je Dioklecijanova reforma Carstva.

Promatrat ćemo veze razvoja gradova i naselja na našem prostoru s utvrđivanjem *limesa*, unutarnji život grada te na koji način antička naselja odgovaraju izazovima i promjenama političke situacije tijekom kasne antike sve do Justinijanova pokušaja *preporoda* Carstva.

Ovakvo složeno pitanje ćemo promatrati na temelju povijesnih, povijesno-umjetničkih, filoloških i posebno arheoloških istraživanja.

Urbanizacija i militarizacija Ilirika

Urbanizacija Ilirika

Područje od istočne jadranske obale do Dunava pod rimsku vlast u potpunosti dolazi tijekom Augustove vladavine, kada se naše područje nalazi u dijelovima rimskih provincija Dalmaciji i Panoniji, a utvrđuje se i rimski *limes* na Dunavu.

Tada se gradi jaka vojna infrastruktura: legijski tabori, auksilijske postaje i slična utvrđenja, a kasnije nastaju i naselja veterana. Često su ovi vojni objekti građeni uz starosjedilačka naselja Ilira i Kelta.

Na području Dalmacije kao legijski tabori nastaju *Tilurium* (Gardun kod Trilja) i *Burnum* (Ivoševci), a u Panoniji, koja je pogranična provincija: *Siscia*, *Sirmium*, *Emona*, *Singidunum*, *Viminacium* i drugi.¹

¹ WILKES 1969., 282 i dalje.